

**HINDIY TILIDA कारक 'kaarak', परसर्ग 'parsarg', विभक्ति 'vibhakti'
TERMINLARINING AYRIM JIHLTLARI**

Raxmatjonova Kamola Abdumutal qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Nazariy va amaliy tilshunoslik kafedrası

katta o'qituvchisi

e-mail: kamolarahmatjonova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11110622>

Аннотация. Mazkur maqolada hindiy tiliga xos कारक 'kaarak', परसर्ग 'parsarg', विभक्ति 'vibhakti' grammatik terminlarining o'zbek tilida qo'llashdagi ayrim jihatlari xususida so'z boradi. Tanlangan terminlar misolida hindiy tilida grammatik atamalar bilan bog'liq ayrim muammolar va ularning yechimlari ko'rsatiladi. Mavzuni yoritishda ilmiy hamda uslubiy adabiyotlarga tayanildi.

Kalit so'zlar: *grammatik kategoriya, kelishik, poslelog, vibhakti, parsarg, ko'makchi.*

Annotation. This article talks about some aspects of the use of the Hindi grammatical terms कारक 'kaarak', परसर्ग 'parsarg', विभक्ति 'vibhakti' in the Uzbek language. Some problems related to grammatical terms in Hindi and their solutions were shown on the example of selected terms. Scientific and methodical literature is used in writing the article.

Keywords: *grammatical category, case, poslelog, vibhakti, parsarg, auxiliary word.*

Xorijiy tildagi so'zlarning lug'aviy ma'nosi muayyan tilga tarjima qilinganda, doim ham mos kelavermaydi. Matn mazmunidan kelib chiqqan holda yoki tanlangan til imkoniyatlari doirasida so'zning lug'aviy ma'nosi o'zgarib turadi. Bunday holatni tilshunoslik terminlarida ham kuzatish mumkin.

Ma'lumki, hindiy tili dunyodagi mavjud tillar orasida eng qadimiylaridan ekanligi bilan ajralib turadi. Grammatik terminlar borasida ham hindiy tili ancha ilg'or. Bu tilda yozilgan tilshunoslik matnlarini o'qish va tushunish oson emas. Chunki tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, hind tillarining rivojlanish bosqichi asosan uch davrga bo'linadi: eng qadimgi (taxminan miloddan avvalgi XII asrdan boshlanadi), o'rta (miloddan avvalgi 1-ming yillikning o'rtalaridan) va yangi davr (milodiy X

asrdan keyin boshlangan). Ushbu davrlar hind tillarining dastlabki sintetik-flektiv holatidan asta-sekin fonetik-morfologik o'zgarishlar natijasida analitik vositalarning, agglyutinatив tizimning paydo bo'lishi bilan farqlanib turadi [3]. Shunga ko'ra, hindiy tili tilshunoslik matnlarida asosan uch qatlamdagi terminlar, ya'ni sanskritcha, yangi hind-oriy tillariga xos hamda o'zlashgan (asosan ingliz tilidan) grammatik terminlar qatlami farqlanadi.

Ma'lum bir tilning grammatik terminlarini ona tiliga tarjima qilib foydalanish murakkab jarayondir. Chunki bir tilda mavjud grammatik termin ikkinchi tilda aynan mos holatda uchramasligi mumkin. Biroq bu tanlangan til grammatikasida mazkur funksiyaviy vazifaning mavjud emasligidan dalolat bermaydi. Masalan, hindiy va o'zbek tillarining grammatik qatlamida kelishik kategoriyasi mavjud. O'zbek tilida mazkur termin 'kelishik' deyilsa, hindiy tilida कारक 'kaarak' deb yuritiladi. Bu grammatik kategoriya ikki tilda ham aynan bir funksional vazifani bajaradi, ya'ni kelishiklar muayyan belgilar vositasida gapda so'zlarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladi.

Mashhur tilshunos olim J.Layonz ma'lumotiga binoan kelishik – otning grammatik kategoriyasi hisoblanib, mazkur ot narsa-predmet va hodisa bilan ifodalangan munosabatni anglatuvchi kategoriyaviy ma'noni bildiradi va shu bilan gapdagi boshqa so'zlarga nisbatan munosabatini ifodalaydi [5].

Hind tilshunosi V.Prasadning fikricha, gapda ot va olmoshlarni boshqa so'zlar bilan bog'lovchi grammatik kategoriya – कारक 'kaarak' deyiladi, mazkur termin o'zbek tilida vazifasiga ko'ra aynan kelishikka mos keladi. Shuningdek, uning fikricha, ot yoki olmoshning fe'l bilan munosabatini ta'minlovchi grammatik kategoriya ham kelishikdir. Olimning ta'kidlashicha, hindiy tilida ot yoki olmoshning ने 'ne', को 'ko', से 'se' kabi posleloglar bilan birikkan holatda kelishi kelishik kategoriyasidir. Shunday posleloglar bilan kelgan so'zlar boshqa so'z bilan biriksa, so'z birikmalari hosil bo'ladi. ने 'ne', को 'ko', से 'se' kabi posleloglar turli kelishiklarga xosdir. Mazkur posleloglar ot yoki fe'llar bilan birikib, कारकपद 'kaarakpad' «kelishikli birikma» yoki क्रियापद 'kriyaapad' «fe'lli birikma» larni hosil qiladi. Bunday birikmalarsiz bironta jumlani tasavvur qilish mumkin emas. Masalan, रामचन्द्र जी ने ... समुद्र पर बन्दरों से पुल बंधवा दिया 'Raamchandra jii ne ... samudr par bandaroN se pul baNdhvaa diyaa'. «Ramchandar ... dengizda maymunlardan ko'priki yasattirdi».

Bu gapda रामचन्द्र जी ने 'Raamchandra jii ne' "Ramchandar (bosh kelishikda, gapdagi ish-harakat tugallangan zamonda)", समुद्र पर 'samudr par' "dengizda",

बन्दरो से 'bandaroN se' "maymunlardan" va पुल 'pul' "ko'prik" otlarning turli xil ko'rinishlari bo'lib, mazkur otlar बंधवा दिया 'baNdhvaa diyaa' "yasattirdi" fe'li bilan bog'langan [7].

Olim hindiy tilidagi kelishiklar sonini sakkizta deb ko'rsatadi hamda kelishiklarni ifodalash uchun ot yoki olmoshlardan keyin maxsus belgilar qo'yiladi, mana shu belgilar hindiy tili grammatikasida विभक्तियाँ 'vibhaktiyaaN' ishlatilishini ta'kidlaydi (bu yerda विभक्तियाँ 'vibhaktiyaaN' – विभक्ति [6] 'vibhakti' ning ko'plik shaklidir).

Ba'zi hindshunos olimlar mazkur kelishik qo'shimchalarini परसर्ग 'parsarg' deb ham yuritadilar, mazkur so'zning lug'aviy ma'nosi ingliz tilidagi predlog terminiga yanan mos tushadi. Yana bir hindshunos olim K. Vajpeyi "kelishik qo'shimchalarini विभक्तियाँ 'vibhaktiyaaN' deb nomlash bizga an'anaga aylangan, uni परसर्ग 'parsarg' so'zi bilan almashtirib qo'llashdan ne naf?" degan fikrga qat'iy urg'u beradi. Shu fikrlarga tayangan holda kelishik qo'shimchalarini an'anaviy yo'ldan borib, विभक्ति 'vibhakti' deb atash to'g'ri bo'ladi, deydi. Fikrimizcha, mazkur terminning vazifaviy holaridan kelib chiqib, o'zbek tilida izohlansa, kelishik shakllari yoki kelishik ma'nolarini ifodalovchi affiksalar morfema deyish to'g'ri bo'ladi [1].

Yana bir hind tilshunosi Harivansh Sinhga ko'ra, hindiy tilida kelishik कारक 'kaarak', predlog परसर्ग 'parsarg' hamda qo'shimcha विभक्ति 'vibhakti' o'rtasida farq bor. Ammo ko'pincha mazkur so'zlarning ma'no munosabatida chalkashlik yuzaga keladi. Uning fikricha, विभक्ति 'vibhakti' termini sanskrit tilida affiksning bir turi sifatida ishlatilgan. Panini o'z grammatikasida affikslarni ikkiga bo'lgan: ot va sifatlar bilan ishlatiluvchi qo'shimchalar va fe'llar bilan ishlatiluvchi qo'shimchalar. Mazkur qo'shimchalarni u umumiy tarzda विभक्ति 'vibhakti' deb nomlagan. परसर्ग 'parsarg' predlog bo'lib, u ancha zamonaviy termin hisoblanadi hamda gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi. कारक 'kaarak' kelishik termini esa, gapda so'zlarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan grammatik kategoriya nomidir [7].

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, hindiy tilidagi kelishik kategoriyasini ifodalovchi shakllarning qanday nomlanishi hindshunos olimlar orasida ham bahsmunozaralidir. Bu esa o'z navbatida o'zbek hindshunoslari o'rtasidagi munozarali holatga olib kelishi tabiiy.

Demak, hindiy tili tilshunoslik terminlari orasida o'zbek tilshunoslik terminlaridek turg'un atamalar kam uchraydi. Hindiy tili hamon jadal rivojlanayapti va bu holat ekstrolingvistika bilan chambarchas bog'liqdir. Natijada yangi terminlar muttasil kirib kelayapti. Shu bilan birga an'anaviy tilshunoslik maktabi vakillari tomonidan qadimgi hind-oriy tillariga xos terminlar ham foydalanilayapti. Mazkur terminlardan foydalanilganda, xorijiy tilga tarjima qilinganda albatta yuqorida keltirilgan tarixiy jarayondan xabardor bo'lgan xolda ularni qo'llash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Hojiyev Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati, T.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati A. Madvaliyev tahriri ostida, 2006-2008
3. Shomatov O.N. Janubiy Osiyo tillariga kirish, 1-3-qismlar, T., 2002-04
4. Жеребило Татьяна Васильевна Словарь лингвистических терминов, 2010
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, пер.с.англ. – М., Наука, 1978
6. под редакцией В.М.Бескровный «Хинди-русский словарь», М., 1972
7. वासुदेवनन्दन प्रसाद – आधुनिक हिन्दी व्याकरण और रचना – भारती भवन, पटना, 2003